

УДК [623.445.1(=16):930.85(4+5)]-042.75"09/12"

Михайло ГУЗЮК

ЕВОЛЮЦІЯ РУСЬКОГО ОБЛАДУНКУ

У X-XIII ст.*

Зроблено спробу простежити загальні зміни, які відбулися в руському захисному спорядженні, та проаналізувати гіпотези щодо їх культурного взаємозв'язку з державами та народами, з якими мала контакти Русь (слов'яни на ранньому етапі). Також розглянуто питання типології руських обладунків. Акцент зроблено на захисті корпусу.

Ключові слова: кольчуга, броня, пластинчастий, ламелярний, лускоподібний обладунки.

У зв'язку з тим, що сьогодні зростає інтерес до історії озброєння, в тому числі руського, збільшується також і «попит» на відповідну інформацію. Однак через те, що тема є популярною не лише серед професійних істориків, а й серед аматорів, то виникає небезпека некомпетентних та заідеологізованих досліджень. Окрім суспільного запиту на такі дослідження, велике значення має ще й те, що велика кількість археологічних знахідок за минуле століття дозволяє поглянути не лише вузько – на окремі деталі, а й ширше – простежити еволюцію руського обладунку і, таким чином, дати відповідь на дотичні питання (наприклад, про походження обладунків чи іноземні культурні впливи на них).

Розглядаються зміни, які відбулися в руському захисному спорядженні в X-XIII ст., та аналізуються гіпотези щодо їх запозичення й використання через взаємовпливи держав та народів, з якими мала контакти Русь (слов'яни на ранньому етапі) або які могли бути посередниками, тобто користувалися обладунком, але не були його винахідниками. Також у роботі розглянуто питання типології руських обладунків.

* Науковий керівник – Тетяна Гошко, к.і.н., доцент кафедри класичних, візантійських і середньовічних студій УКУ.

Велике значення у дослідженні руського озброєння мають праці А. М. Кірпічнікова, А. Ф. Медведєва, В. В. Клібанова, П. В. Лукіна. Тема руських обладунків частіше піднімалася радянськими вченими, українські ж дослідники сьогодні лише починають її розвивати. На нашу думку, є навіть деякі відмінності у підходах до теми в обох історіографіях: комплексні археологічні дослідження в більшості зроблені радянськими вченими, українські вчені досліджували власне історичну сторону (без активного залучення археологічних матеріалів). Щоправда, сучасні українські дослідження намагаються поєднати археологічну та історичну складові.

Одним з найхарактерніших типів захисту в досліджуваній період була, напевно, кольчуга, хоча далеко не кожен простий воїн міг її мати. Вона складається з переплетених між собою металевих кілець. Кільця в кольчугах могли бути склепані, зварені чи цільновирубані з листа металу. Кільця саме у цей період на Русі зазвичай були комбінованими – перемінно звареними та склепанними. Склепування передбачало з'єднання кінців за допомогою заклепок, а зварювання, відповідно – методом ковальської спайки (зварювання) (дод. 1). Цільні кільця могли чергуватися зі з'єднаними, що дозволяло економити працю на їх з'єднанні, а також, за рахунок відсутності заклепки чи спайки, були міцнішими. Кількість кілець у кольчугі залежала від їх діаметру та крою виробу. Анатолій Кірпічников зазначає, що кількість могла бути у межах 20-50 тис.¹ Діаметр кілець становив 0,5-3 см. Чим меншими були кільця, тим меншою була можливість проникнення вістря зброї крізь обладунок, але при цьому обладунок був більш гнучким і менше захищав від важких ударів, чим більшими були кільця, тим жорсткішим був захист, але була ймовірність проникнення вістря (особливо – стріли з довгим тонким наконечником). Існує згадка, що князя Ізяслава вразила стріла, хоча на ньому й була кольчуга. Найімовірніше, вістря пройшло крізь кільця, а не пробило броню. Ось як про це пише літопис:

**Изяславъ же Глѣбовичъ внукъ Юргевъ dospѣвъ с дружиною
возма копье потъче къ плоту кдѣ бѣху пѣши вышли из города**

¹ Кирпичников А. Н. Древнерусское оружие. – Вып. 3 : Доспех, комплекс боевых средств IX-XIII вв. / А. Н. Кирпичников. – Ленинград : Наука, 1971. – С. 13.

ТВЕРДЬ ОУЧИННИВШЕ ПЛОТОМЪ УН ЖЕ ВЪГНАВЪ ЗА ПЛОТЪ К ВОРОТОМЪ ГОРОДНЫМЪ ИЗЛОМИ КОПЬЕ И ТУ ОУДАРИША КГО СТРѢЛОУ СКВОЗЪ БРОНѢ ПОДЪ СЕРДЦЕ [...]².

Проте від ріжучо-рубаючих ударів кольчуга була досить ефективним захистом. Лев Диякон пише, що одного з русів врятувала кольчуга і щит, не зважаючи на те, що удар повалив того з коня:

...Анемас, який попередньо прославився вбивством Ікмора, виврався на коні вперед.... попустивши узду, помчав на [командувача росів] і, вдаривши його мечем по ключиці, скинув вниз головою додолу, але не вбив. [Свендослава] врятувала кольчужна сорочка та щит, яким він озброївся, остереігаючись роменських списів³.

Щодо самого процесу виготовлення кольчуги, то він проходив такі етапи: метал витягували для того, щоб отримати дріт; з дроту накручувалися спіральні «пружинки» (дод. 1, 2), ймовірно, за допомогою спеціального ручного механізму; стержень зі загнутим кінцем (ручкою) обертався в дерев'яній підставці, яка складалася з двох бічних високих частин та нижньої, до якої кріпилися дві попередні; кожне кільце відокремлювалося; кінці кожного кільця (за винятком цільновирубаних з бляхи) розклепувалися; розклепані частини пробивалися; кільця з'єднувалися і заклепувалися⁴ (дод. 1).

Якщо зважити на те, що все це виготовлялося вручну та за допомогою досить простих знарядь, то можна уявити, скільки часу і праці це займало, а відповідно – високою була й ціна такого обладунку, через що його могли придбати лише багаті⁵.

Руські кольчуги даного періоду мали вигляд сорочки з короткими рукавами. Поли такого обладунку сягали стегон, а рукави – ліктів. У XIII ст. крий – рукави та поли – подовжується, а також

² Лаврентьевская летопись и суздальская летопись по академическому списку // Полное собрание русских летописей. Т. 1. – Москва : Издательство восточной литературы, 1962. – С. 390.

³ Диякон Лев. История / Лев Диякон ; пер. с греч. М. М. Копыленко ; отв. ред. Г. Г. Литаврин. – Москва : Наука, 1988. – С. 80.

⁴ Окшотт Э. Оружие и воинские доспехи Европы. С древнейших времен до конца Средневековья / Эварт Окшотт ; пер. с англ. Л. А. Игоревского. – Москва : Центрполиграф, 2009. – С. 377-378.

⁵ Вартість озброєння в Західній Європі див.: Окшотт Э. Оружие и воинские доспехи... – С. 680-681.

з'являються пласкі кільця з жолобами, що збільшувало площу покриття та жорсткість (рис. 3). Проте це подовження кольчуги мало обмежений характер на відміну від Західної Європи, де поли кольчуги сягали колін, а рукави – кистей. У руській кольчугі міг бути присутнім комірець, який стягувався чи застібався на один бік (тоді зріз робився навскіс, тобто дещо збоку, а не посередині). Могли бути і прорізи для зручності в ходьбі чи верховій їзді. В такому випадку з боків чи спереду і ззаду були нескріплені між собою горизонтально кільця, які вертикально творили лінію прорізу. Важила така кольчуга приблизно від 5 до 15 кг, залежно від товщини і діаметру кілець.⁶ Наприклад, сучасна модель короткої кольчуги, виготовленої автором, із дроту товщ. 1,8 мм із внутрішнім діаметром кілець 9-9,5 мм (без зварювання чи склепування) важить 8,4 кг (дод. 4).

Південь руських територій у VIII ст. до н.е. – IV ст. н.е. населяли киммерійці, скіфи та сармати, які прийшли з Близького Сходу і належали, ймовірно, до іранських груп. У цих народів у вжитку була кольчуга, яка могла перейти через зв'язки з слов'янами (завдяки сарматам, наприклад)⁷ і в княжі часи. Втім, окрім безпосередніх військових контактів, кольчуга могла прийти як товар. Проте найдавніші згадки про кольчуги у слов'ян, як твердив Л. Нідерле, належать до VII ст.⁸, а відмінності з кількох попередніх століть, які могли б нам допомогти, не дають жодних ствердних даних стосовно цього питання. Тобто у IV-VI ст. кольчуги у слов'ян не було, що ставить під сумнів гіпотезу проникнення даного типу обладунку на Русь.

Третьою версією є гіпотеза про запозичення із Заходу. Кольчугу використовували римляни (відома під назвою *macula*, тобто павутина чи сітка) на зорі свого панування, а також варвари⁹ (наприклад, давньогерманська назва «*brunja*»). Руський термін

⁶ Кирпичников А. Н. Древнерусское оружие... – С. 13. Вказана вага підтверджується також сучасними представниками військово-історичного руху.

⁷ Радюш О. А. Предметы вооружения и кавалерийского снаряжения памятников зарубинецкой культуры / О. А. Радюш // Военная археология : Сборник материалов Проблемного Совета «Военная археология» при Государственном Историческом музее. – Выпуск 2. – Москва, 2011. – С. 8.

⁸ Кирпичников А. Н. Древнерусское оружие... – С. 7.

⁹ Окшотт Э. Оружие и воинские доспехи... – С. 282.

«броня»¹⁰ бере своє коріння власне з давньогерманської, що чітко видно з фонетики – бачимо, що принаймні етимологічно є запозиченням із Заходу. Тезою, яка підтверджує цю теорію, є точка зору Нідерле, який вважає, що у 802 р. Карл Великий заборонив продавати зброю і кольчугу (*arma et brunias*) слов'янам¹¹. Тобто кольчуга могла потрапити як товар, а потім стати прототипом і для місцевого виробництва. Цікаво, що ця версія автоматично спростовує і гіпотезу, що лише з епохи Хрестових походів через військові зв'язки кольчуга потрапила в Європу зі Сходу, й гіпотезу, яка вказує на першість Русі порівняно з Європою.

Іншою версією є можливе занесення аналізованого нами типу обладунку варягами. Причому ця теорія не йде паралельно з нормандською теорією походження Русі, оскільки поширення кольчуги могло відбутися і за допомогою торгових чи військових відносин – тобто ця гіпотеза є достатньо самостійною. За однією з гіпотез, кольчуга потрапила у Скандинавію ще в Римські часи¹². Проте, знову ж таки, у варязьких похованнях цей тип захисту трапляється не часто. Можливо, це зумовлено відсутністю відповідного звичаю, а можливо – рідкістю їх використання.

Отже, ми вивели чотири основні гіпотези проникнення кольчуги на Русь. На нашу думку, занадто сміливо твердити про правильність якоїсь з них. Тому ми вважаємо, що ці версії є взаємодоповнюючими, тобто одночасно слов'яни могли познайомитися з кольчугою з різних сторін, наприклад, Північна Русь – зі Скандинавії, прикордонні східноруські території – від кочівників, Західна Русь – від германців. Утім, найбільш підкріпленими джерельними даними є саме версії про Схід та Захід. Дещо може сказати аналіз вигляду кольчуги і її конструкції, що допоможе встановити зовнішні культурні впливи.

Іншим типом захисту був пластинчастий обладунок. Жодного повністю збереженого пластинчастого обладунку на території

¹⁰ Оскільки до XI ст. пластинчастий обладунок не мав застосування на Русі, то швидше за все, що саме до кольчуги застосовувався термін «броня»; про це також свідчать літописні згадки, у яких автор вказує на блиск броні (тобто обладунки були металевими).

¹¹ Нідерле Л. Славянские древности / Л. Нідерле ; пер. с чеш. Т. Ковалевой и М. Хазанова. – Москва : Изд-во иностр. лит., 1956. – С.382-383.

¹² Кирпичников А. Н. Древнерусское оружие... – С. 11.

Русі, який стосувався б цього періоду, не знайдено, а тому доводиться опиратися на елементи, які збереглися, та співставляти з іншими зразками, щоб отримати вірогідно цілісне уявлення.

Що стосується термінології, то в даному контексті варто наголосити на існуванні двох основних типів обладунку, який складався з пластинок – власне пластинчастого (ламельярного, від лат. *lamella* – пластинка, плиточка металу, бляшка) та лускоподібного (в основі якого лежала імітація луски тварин, лат. *logica squamata*). Пластинчастий (ламельярний) обладунок стягувався своєрідними поясами (пластини з'єднувались горизонтально одна з одною, накладаючись), які, своєю чергою, з'єднувались вертикально, до того ж нижній ряд заходив на верхній (дод. 5). Це створювало захисну поверхню і зберігало певну рухомість. Краї, щоб уникнути порізів та псування одягу, могли обшиватися. Стягувались пластини шнуром, шкіряними ремнями або навіть сухожиллями¹³. Головною зоною захисту таких обладунків був тулуб, оскільки, незважаючи на їхню «гнучкість», вони ж все-таки доволі сковували рухи. Для захисту плечей та стегон могли бути додаткові аналогічні частини з набору пластин, але певних даних стосовно досліджуваного періоду немає. Можливо, додаткові елементи у вигляді наплечників та настегонників активніше застосовувалися у монгольську добу.

Такий тип обладунку був дуже поширений серед монголів, а його використання на Русі активізувалось у XIII ст., тобто співпало з монгольським нашествям. Це було спричинено, ймовірно, новим стилем бою, який застосовували монголи, адже у монгольському війську були як важкоозброєні, так і легкоозброєні воїни, окрім цього, вони використовували і важкі арбалети. Тобто проти такого противника кольчуга не давала відповідного захисту – потрібна була і рухомість, і спротив металній зброї (лукам та арбалетам), і холодній зброї різної дії – як рубаючої, так і ріжучо-рубаючої (мечі, сокири, шаблі). Дуже яскраво описує монгольську зброю мандрівник XIII ст. Плано Карпіні:

Зброю, щонайменше, всі повинні мати таку: два чи три луки або, щонайменше, один добрий і три великих колчани, повних стріл,

¹³ Мурзин В. Скифия: история, хозяйство, быт, религия, искусство, военное дело / В. Мурзин, Н. Гаврилюк, С. Бессонова. – Николаев : Возможности Киммерии, 2004. – С. 80-81.

одну сокиру і мотузки. [...] Залізні наконечники стріл достатньо гострі і ріжуть з обох сторін на зразок двосічного меча. [...] Є в них також і інші стріли для полювання на птахів, звірів і неозброєних людей.¹⁴

Цікавою для нас є частина про різноманітність наконечників для стріл – очевидно, існували наконечники для «беззбройних людей» (тобто людей без обладунку), відповідно попередньо описані двогострі наконечники призначалися для бою з озброєним противником (тобто тим, який мав на собі обладунок). Цей факт підкріплює тезу про те, що значною мірою різноманітність монгольської зброї висунула нові, підвищені вимоги до руського обладунку. Розглянемо монгольські обладунки, які детально описав Йоан Плато Карпіні:

У них є важкоозброєні коні, покриття для гомілок, шоломи і лати. Дехто має лати, а також покриття для коней із шкіри, зроблені таким чином: вони беруть ремені з бика або іншої тварини шириною з руку, заливають їх смолою разом по три або чотири і зв'язують ремінчиками або шнурочками; на верхньому ремені вони розміщують шнурочки на кінці, а на нижньому – в середині, і так чинять до кінця; звідси, коли нижні ремені нахилиються, верхні піднімаються, і таким чином подвоюються на тілі [...] В деяких же все це... зроблено із заліза таким чином: вони роблять одну тонку смугу шириною з палець, а довжиною з долоню, і так вони виготовляють багато смуг; у кожній смугі вони роблять вісім маленьких отворів і вставляють всередину три ремені щільних і міцних, кладуть смуги одна на одну, наче піднімаючись рівнями, і прив'язують вищеназвані смуги до ременів тонкими ремінчиками, які пропускають через зазначені вище отвори; у верхній частині вони вшивають один ремінець, який подвоюється з обох сторін і зшивається з іншими ремінцями, щоб вищеназвані смуги добре і міцно сходились разом, і створюють наче один ремінь, а потім зв'язують все шматками [...] І роблять вони це як для озброєння коней, так і людей. І вони змушують це так блистіти, що людина може бачити в них своє обличчя¹⁵.

¹⁴ Плато Карпіні Дж. дель. История Монгалов / Джовани дель Плато Карпіні ; пер. А. Малеина // Путешествия в восточные страны Плато Карпіні и Рубрука / ред., вступ. ст. и примеч. Н. П. Шастиной. – Москва : Государственное издательство географической литературы, 1957. – С. 50.

¹⁵ Там само. – С. 50-51.

Як бачимо, мандрівник XIII ст. надзвичайно детально описав вищевказаний тип обладунків та схему скріплення їхніх деталей. Також бачимо, що монголи виготовляли їх як зі шкіри, так і з металу, останні ж ретельно полірувались¹⁶. Відомо, що монголи були переважно кінними воїнами, і тому описана схема набору пластин добре захищала від ударів знизу, оскільки пластини мали напрямок догори.

У літописі є дуже цікавий опис військ Данила Галицького та самого князя, яка, хоча і менш детальна, але надзвичайно співзвучна з описом Карпіні:

Присла король Оугорскы к Данилоу. проса его на помощь. вѣ во имѣ рать на вои с Нѣмци. иде ємоу на помощь. и приде къ Пожгоу. пришли во ваху послы Нѣмѣцкыи к немоу. вѣ во царь вбѣдержеа вѣдєнь землю. Ракоушської. и Штирської [...] возьѣха же король с ними. противоу же Данилоу князю. Данила же приде к немоу. исполчи вса люди своѣ. Нѣмци же дивашєса вроужью Татарьскомоу вѣша во кони в личинахъ. и в корѣхъ кожаныхъ. и людєе во рыцѣхъ. и вѣ полковъ его свѣтлостъ велика. втѣ врѣжъ блистающас. самѣ же ѣха подлѣ корола. По обычаю Роускоу вѣ во конь под нимѣ дивлєнню подовєнъ. и сѣдло втѣ злата. жьжена. и стрѣлы и сабля златомѣ оукрашена. [...]¹⁷

Як бачимо, писемні джерела підтверджують використання в руських військах озброєння, аналогічного монгольському, та зазначають сильні впливи військового мистецтва монголів на руське.

Конструкція лускоподібної броні – іншого типу захисту – полягала у тому, що ряди металевих (можливо, і використання іншого матеріалу) лусок набивалися чи нашивалися на шкіряну чи тканинну основу знизу доверху так, що верхній ряд накривав нижній. Така конструкція була популярною у Візантії і використовувалась

¹⁶ Полірування мало не тільки естетичне, а й практичне значення: при поліруванні поверхня ставала гладшою та рівнішою, отож вістря ворожої зброї більше ковзало. При цьому пластини менше піддавались корозії, оскільки після полірування волога та бруд менше потрапляли на поверхню пластин і їх було легше чистити (Анисенко Р. Изготовление шлема / Р. Анисенко // Клинок. – Киев, 2008. – № 5(26). – С. 52-53).

¹⁷ Ипатьевская летопись по академическому списку // Полное собрание русских летописей. Т. 2 ; Под ред. акад. Е. Ф. Карского. – Москва : Издательство восточной литературы 1962. – С. 814.

також і в руському війську. Наприклад, уламок пластинки у вигляді лусочки, датований X ст. (що дозволяє нам відсунути крайню межу використання на Русі лускоподібного обладунку до вказаного часу), знайдений у Плісниську (с. Підгірці, Львівська обл.) (дод. 6). Пізніше, в XII-XIII ст., цей тип броні, судячи з археологічного матеріалу,¹⁸ починає використовуватись значно активніше. З'являється також лускоподібний обладунок, в якому верх пластинок пришивався, а центр – приклепувався до основи, що не дозволяло їм відхилитись і, відповідно, давало значно кращий захист.

А. Медведєв пише, що пластинки, знайдені у городищі Хотамель, датовані VII-IX ст., могли пришиватися або приклепувалися до основи¹⁹, тому, якщо йти за цією логікою, то могла ще існувати інша конструкція, яка б відрізнялася від описаних, наприклад, пластинки могли прикріплюватись до основи в іншому порядку чи не накладаючись (на зразок згаданих конструкцій). Цікаво, що для більшої жорсткості пластинки всіх типів пластинчастого обладунку, які ми розглянули, могли бути злегка випуклими.

Отже, починаючи з XI ст., у руському озброєнні стаються деякі зміни. З цього періоду зростає роль кінноти, що було пов'язане з розвитком феодальних відносин. «В XI-XII ст. у зв'язку з подальшим розвитком ремісничого виробництва озброєння руських військ вдосконалюється. Кількість мечів, шабель, кольчуг збільшується. Отримують широке розповсюдження шаблі, бойові сокири – топори* [...] Разом з віддавна використовуваним луком з'являються самостріли, які в подальшому отримують широке використання. Великого значення, у порівнянні з попереднім періодом, набуває бій металюною зброєю. Окрім важкої кінноти, розвивається легка кіннота, яка іноді розташовувалась попереду

¹⁸ Медведєв А. Ф. К истории пластинчатого доспеха на Руси / А. Ф. Медведєв // Советская археология. – Москва : Издательство Академии Наук СССР, 1959. – № 2. – С. 128-129.

Кирпичников А. Н. Древнерусское оружие... – С. 19.

Медведєв А. Ф. Оружие Новгорода Великого / А. Ф. Медведєв // Материалы и исследования по археологии СССР. – Москва : АН СССР, 1959. – № 65. – С. 178.

¹⁹ Медведєв А. Ф. К истории пластинчатого доспеха... – С. 125.

* Слово «топір» (топори) вжито через те, що походить воно від давньоіранських мов (tabar), в українській слово «сокира» більше застосовується для означення господарського інструменту.

піхоти, обстрілюючи противника з луків»²⁰. Отож, відбулися зміни, а нова зброя і тактика з'являються паралельно зі зміною обладунку. Можна твердити про специфічне середовище формування руського озброєння в даний період: з одного боку зростає роль важкої кінноти, а з іншого – легкої. Відповідно, акцент повинен був робитися як на захисній спроможності обладунку, так і на його рухомості.

Отже, можна побачити, кольчуга на території Русі у X-XIII ст. майже не зазнала змін, проте можливими є подовження рукавів та полів. Але на Русі це не набуло таких масштабів як у Західній Європі. Зазнали змін січення кілець та система з'єднання, що відбулось у XIII ст., і це можна пояснити розвитком зброї та появою нових противників з новою системою бою, що цілком ймовірно, оскільки це дозволяють припустити хронологічні дані. Ми встановили, що перші пластинчасті обладунки на території Русі сягають ще VII-IX ст. Можна припустити, що до поширення захисного спорядження долучилися кочівники іранських груп. Таким чином, це дає чітку відповідь на питання чому руські обладунки у досліджуваній період були більш подібні до східних, аніж до західних.

Ефективність конструкції пластинчастого обладунку зумовлена тим, що він дає жорсткий захист і не має так багато місця, де може пройти вістря. Кольчуга ж, як ми побачили, не захищає від гематом і переломів, а при тодішньому рівні медицини це могло бути серйозною травмою. За експериментальними дослідженнями пластина металу є ефективною проти стріли, а стріла з протикольчужним наконечником взагалі не пробиває пластину. Проте арбалетні стріли (болти) чи стріли з ребристим наконечником все ж пробивають такий обладунок²¹. Цікаво, що в залежності від напрямку пластин обладунок мав певні переваги. Наприклад, обладунок із напрямленням пластин догори краще захищав від ударів знизу (тобто переваги для вершника), лускоподібний – навпаки.

²⁰ Дюпюи Р. Э. Все войны мировой истории по Харперской энциклопедии военной истории / Р. Э. Дюпюи, Т. Н. Дюпюи ; редкол. : А. Д. Балабуха и др. ; с коммент. Н. Л. Волковского и Д. Н. Волковского. – СПб : Полигон, 2003. – Кн. 1. – С. 63.

²¹ Bane M. English Longbow Testing against Various Armor, circa 1400. Thesis [Електронний ресурс] / Matheus Bane. – December, 2006. – Р. 1-28. – Режим доступу: http://www.currentmiddleages.org/artsci/docs/Champ_Bane_Archery-Testing.pdf (востаннє відвідано 16.03.2015).

Оскільки пластинчасті види обладунків були поширені серед монголів, то, очевидно, могло відбутися певне запозичення. Проте раніша поява цього виду обладунку нашою думкою про занесення у використання ламеляру візантійцями. Тобто монгольське нашествя активізувало його застосовування на Русі – він став поширенішим, аніж до XIII ст., адже до цього у більшому вжитку була кольчуга, проте з'явився цей тип обладунку ще до монгольських нападів.

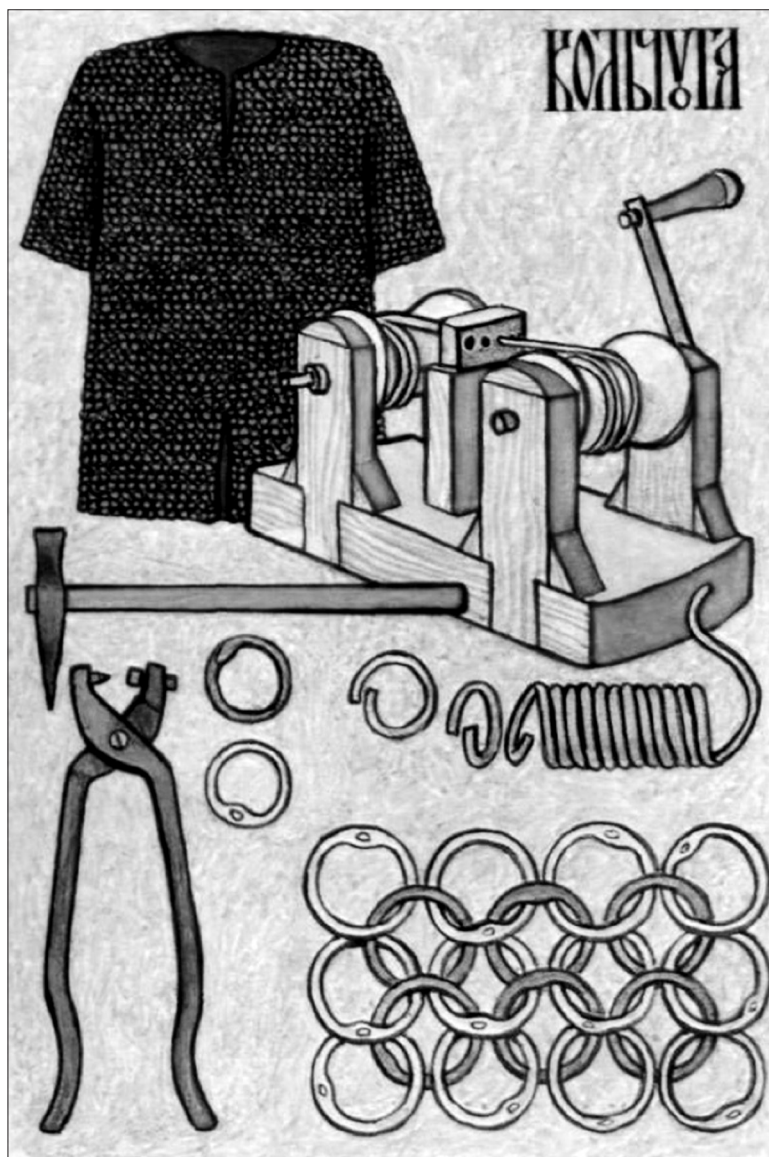
Mykhaylo HUZUYUK. Evolution of Armour in Rus' in X-XIII c.

The article discusses the development of protective equipment in Rus', analyzes some hypotheses concerning the role of cultural influences on the part of states and peoples that Rus' (or early Slavs) had contacts with, and reviews the issue of Rus' armour typology. The main focus is on body protection (helmets and limb protection are not considered).

Keywords: Rus', mail, plate armour, lamellar armour, laminar armour.

Стаття надійшла до редакції 17 березня 2015 р.

Додаток 1

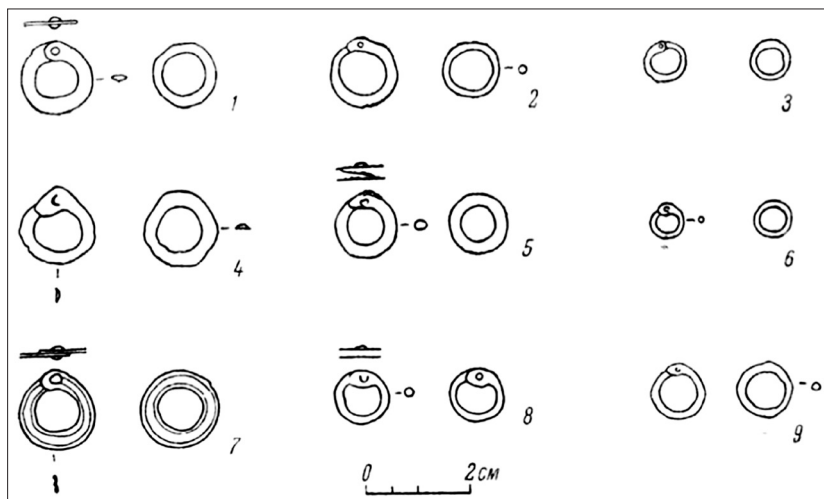

Кольчуга та приклад інструментів для її виготовлення
(Русские доспехи X-XVII веков : открытки / худ. В. Семенов,
авт. вступ. статьи А. Кирпичников. – Москва, 1983)

Додаток 2

Фрагмент плетіння кілець для кольчуги
(Кирпичников А. Н. Древнерусское оружие... – С. 104)

Кільця кольчуг VIII-XIII ст.

- 1 – Княже Село (№ 4); 2 – Гнездово (№ 12); 3 – Ніжин (№ 36);
4-6 – Княжа Гора (№ 40); 7 – Городище (№ 68); 8 – Райки (№ 67);
9 – Межирічки (№ 75)

(Кирпичников А. Н. Древнерусское оружие... – С. 10)

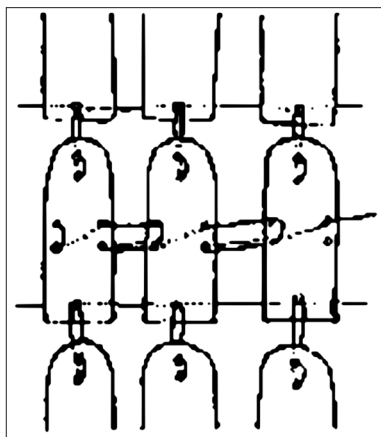
Додаток 3

Кольчуга (зазначене місце –
Кременецький повіт,
колишня Волинська губ.,
датування не вказане)
(Кирпичников А. Н.
Древнерусское оружие... –
С. 105)

Додаток 4

Модель кольчуги,
виготовлена М. Гузюком
(фото автора)

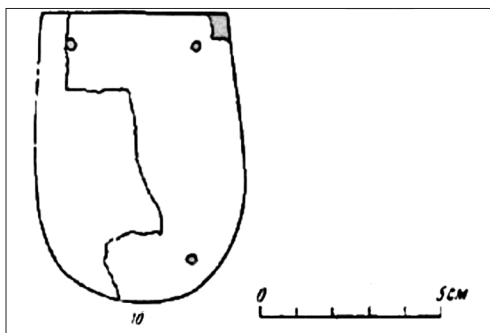
Додаток 5

Ліворуч: зразок схеми зішнуровування пластин
(http://www.insulaedraconis.org/documents/flamewar/4_2.gif)

Праворуч: реконструкція скандинавського пластинчастого обладунку
польськими реконструкторами
(<https://www.pinterest.com/pin/562527809678382902/>)

Додаток 6

Уламок пластинки із Плісницького городища
(с. Підгірці, Львівська обл.)
(Медведев А. Ф. К истории пластинчатого доспеха на Руси – С. 125)